

УДК 101:1:165:930.1

Оксана Сільвестрова

**Тягар мій історичний нелегкий:
до проблеми особистісного розуміння історичного процесу**

У статті проаналізовано особистісне розуміння історичного процесу, де, з одного боку, має місце цілісний цивілізаційний підхід, а з іншого – бажання утвердити в баченні історичних подій власний підхід, своє «Я». Перед глобальними викликами сучасності особа почувається незахищеною, а тому в її історичних роздумах починають переважати відчуття незадоволеності, розчарування, неспроможності зрозуміти і осягнути сенс тих історичних змін, що відбуваються у конкретному суспільстві та світі загалом.

Ключові слова: історія, культура, цивілізація, історичний процес, особа.

*Читачу ласкавий,
Пильно зваж сі справи...
Лазар Баранович, 1671*

Постановка наукової проблеми та її значення. Ці слова, взяті за епіграф, належать українському церковному та політичному діячеві, письменнику XVII ст. Лазарю Барановичу, і є настільки актуальними, що й сьогодні, при всіх часових відстанях, залишаються актуальними стосовно історико-філософських характеристик минулого, сучасного та майбутнього. Чи не тому ми так часто згадуємо своїх попередників, коли періодично повертаємося до характеристик минулого і свого часу: «Memento». Адже кожна переломна епоха (хоча, по великому рахунку, непереломних епох в історії людства взагалі не було) завжди ставить перед людиною нові проблеми, виступаючи певним зв'язком між минулим і сьогоденням, а тому вона пов'язується ще й з своєрідним «перекликанням» основних ідей, положень, концепцій, роздумів тощо на рівні як людства чи його частини, так і конкретної особи. У такій ситуації минуле безпосередньо «торкається» іншого покоління людей і становить своєрідний «живий місток» для людей, які постійно зайняті пошуками історичних, морально-філософських, соціальних, політичних, релігійних та інших цінностей, а тому це своєрідно «вливається» в інше розуміння сутності історичного процесу та його сенсу.

Одночасно у людини є бажання уникнути помилок попередників та обґрунтувати «власні» закони розвитку з елементами соціального передбачення. Саме на цьому рівні бере свій початок прагнення «підвищити» рівень винятковості історії свого народу та бажання усунути всі недоречності попередників як «нерозумні», «нездійсненні», «утопічні», «не гідні називатися «розумними», примусово накинути проблему «раціональності» соціально-економічним та іншим діям. Так поступово формується чергова мрія побудови «найкращої» історії.

У подібній ситуації людина просто змушена звертатися до конкретних образів минулого, які бувають у значній мірі ідеалізовані, переносячи їх на власне розуміння сучасного. У таких роздумах увага більше звертається на те, що окремий історичний період пов'язаний із однією або декількома особами, які й формулювали конкретну парадигму дій та мислення, яка продовжує здійснювати вплив на сьогодення. Для людини, яка живе на зламі тисячоліть серед величезної кількості проблем, починаючи від особистісно-побутових і завершуючи загальнолюдськими та космічними, яка намагається розібратися не лише в собі, а й у власній історії, на одне з перших місць виходить розрив між запитами та порушенням традиції. Фактично формується і закріплюється духовна потреба перечити, протиставляти власне минуле свого народу іншим. Як у житті конкретної людини, так і в історичному існуванні народів, історій, культур раз по разу відбувається формування «інших» моментів, коли минуле починає вивчатися по-новому, а сама теоретична думка «випромінює» приховані сенси, коли людина «несподівано» для себе відкриває щось надзвичайно актуальне, особистісне, сьогоденнє, немовби притаманне самому часові та людині [5, с. 311].

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Окреслені обставини спричиняють могутню опозицію старим світоглядним орієнтирам, які базувалися на двох основних положеннях: 1. Необхідність формування і дослідження власного шляху в цивілізаційному процесі. 2. Необхідність формування загальнонаціональної ідеології, де центром виступає традиційно-власна теоретична думка. В такій ситуації слова з Євангелія від Святого Матвія про те, що «... тягар мій легкий» [3, 11:30] стосовно історичного процесу набувають іншого звучання: «Тягар мій нелегкий». Так з'являється інша світоглядна орієнтація, спрямована не на активізацію відношення з «іншими», а на здатність діяти, «вписуючись» у вже наявні ситуації суспільного буття. Якщо особа підтримує подібні позиції, то у її свідомості формується жахливий образ повної і остаточної безвихідності в історії. Порятунком від цього стає те, що вона, взаємодіючи зі світом, визначається (свідомо чи, найчастіше, несвідомо) принаймні щодо того, бути їй «позитивною» чи «негативною» соціальною істотою. Як «позитивна» істота, людина прагне допомагати іншим, і своїм розумінням історії «доповнювати» їх; як істота «негативна», вона перебуває з іншими людьми у стані взаємної загрози і протистояння.

Окреслена ситуація, на жаль, має попит у суспільстві, особливо тоді, коли історичні паралелі нав'язуються засобами масової інформації, виявляючи свій вплив не одразу, а з часом. При цьому всі погоджуються з положенням, що «Historia magistra viate» («Історія вчителька життя»), але, судячи з реального стану речей, на жаль, «історія вчить, але вона нічого не навчає» [2, с. 61].

Щось схоже виявляється й у нашій історії, де принцип сумніву і нескінченного творчого пошуку не може відшукати власну опору, саме, мабуть, через це «уроки історії» для нас і становлять цінність, і водночас не враховуються чи стають предметом гострої критики. Тому, либонь, не треба поспішати з тим, що В. Дільтей називав «заспокоєнням історичної совісті», тобто «нанизуванням історичного процесу на один шнурок однозначного розвитку». Адже історія – багатшарове ціле, конкретні процеси та явища якої «поховані» на різній глибині історичної пам'яті людства [10, с. 77].

Проте, подібне бачення історії обов'язково передбачає й «інше», що в свою чергу призводить думки, що в будь-якій історії є власні цінності і саме вони утворюють своєрідну ієрархію. І хоча поділ на історію «білу» та «чорну» продовжується, але поступово формується положення і про «сіру» історію, тому в історичних дослідженнях не завжди у повній мірі можна ставити питання «або – або». Сьогодні слід більше звернути увагу на «війну» історій та культур, своєрідну «війну світів». Адже в історії людства і сьогодні є культури, які в силу різних причин не бажають «спілкуватися» з іншими. Подібна ситуація зустрічається і в наших перетлумаченнях вітчизняної історії.

Отже, у нашому сьогоднішньому аргументі від «культурно-історичного бажання» набули надзвичайного поширення, і якщо цього не усвідомлюють самі їх теоретики та послідовники, то у майбутньому це може виявитися у негативному ставленні до «іншої» історії. Адже ця проблема присутня не лише в теорії, але так чи інакше закріплюється в історичній свідомості народу. Проте історик ніколи не може вивчати лише одну сторону подій, зовсім виключаючи іншу. Він досліджує не просто події (простою подією Р.Дж.Коллінгвуд називає таку, яка має лише зовнішню сторону і повністю позбавлена внутрішньої – О.С.), але дії, а вони виступають єдністю зовнішньої та внутрішньої сторін подій [4, с. 203].

Саме на цьому етапі вивчення історії величезне значення надається використанню понять, за допомогою яких визначається минуле, сучасне та майбутнє. Багатозначність та альтернативність їх може привести до утруднення розуміння історії. При цьому варто звернутись і до такого їх вираження, як «пакет понять» (цей термін використовується до значної групи близьких історичних процесів та явищ). Розмежування у такому «пакеті» практично відсутнє, а якщо і виявляється, то лише за формальними ознаками. Такі терміни є близькими, а відмінності вимагають більш глибокого проникнення у проблему. Адже всі поняття у процесі їх становлення, формування, використання та розвитку мають ще одну особливість: вони можуть «переходити» із одного розділу історії в інший і поступово втрачати свій первісний сенс. Лише через співставлення та ототожнення можна відшукати їх первісні ознаки. При цьому досить важко піддається розкриттю «центральне поняття пакету». Визначити його, не руйнуючи усього «пакету», досить важко. Це можна здійснити лише через історико-філософську та культурологічну характеристику, але цей процес є досить складним і важким, і тому викликає заперечення та критику. Першим кроком тут виступає «гносеологічна інтерпретація» з елементами соціальної психології. Суб'єктивним же стимулом стають «позитивні

емоції», тобто весь комплекс почуттів і переживань, які приводять до задоволення духовних потребам та інтересів. Негативні емоції також не можуть бути відкинуті, бо виконують запобіжну функцію [7, с. 29].

Так відбувається формування певного «образу історії», який закріплюється вже на рівні особи. Сюди можна включити:

1. Глобальність вирішення історичної проблематики, яка полягає у тому, що всі компоненти її людина намагається поєднати зі власними знаннями про минуле. При цьому саме тут формується досить багато уявлень альтернативного плану.

2. Наявність різких соціальних змін.

Тому в центрі уваги особи фіксуються радикальні суспільні перетворення, процеси, які обумовлені минулим і які, в свою чергу, впливають на розуміння сучасного та майбутнього. В різних країнах, у різні періоди подібні перетворення несхожі за змістом та формою. Вони залежать від конкретних попередніх етапів соціально-економічного, політичного, культурного розвитку, традицій, психології, забобонів конкретних народів. Подібна «технологія» по-різному виявляє себе, а її зміст неоднозначно реалізується. Практично кожне покоління «заново переписує» своє розуміння історії, розповсюджуючи на її розуміння свої симпатії та антипатії, пристрасті, бажання, бачення тощо. Саме на цьому рівні особа досить часто через різні конкретні обставини вбачає «непотрібність вивчення минулого» для себе, а ще більш точно, вона виявляє «вибірковість».

3. Вплив науково-технічного прогресу та засобів інформації на історичну культуру.

4. Зростання чи занепад загального культурного рівня населення, яке виявляється у оформленні історичних стереотипів: «наша історія» – хороша, а всі «інші історії» – погані.

Важливим етапом такої переорієнтації історичного пізнання стає соціальна спрямованість історичного процесу, який здійснює постійний вплив на суспільство і особу. Саме тут акумулюються та розвиваються різні соціальні доктрини та ідеологічні позиції. При цьому неможливо розглядати ті чи інші сторони історичного процесу поза культурою та релігією. Тут необхідно дотримуватися декількох основних вимог:

1. Соціальне життя рухоме та швидкозмінне.

2. Історична свідомість фіксує лише основні якісні зміни конкретного стану суспільства.

3. Повинні існувати значні інтелектуальні ресурси для історико-філософських узагальнень та осягнення сенсу історичного буття.

4. Потрібне теоретичне обґрунтування хронологічного та концептуального поділу історичного життя.

Розчленування минулого на епохи, стадії, періоди, етапи та інші відносно замкнені у своєму змісті сегменти дозволяють особі сприймати історичний процес як певну упорядкованість, де кожний відрізок виконує свою функцію, обумовлений попередніми етапами і в свою чергу впливає на наступні. Констатація того, що історія зображується у формі ліній, кіл, прямих чи перервних, ритмічних чи аритмічних схем, спіралей тощо використовується для вирішення відношень між змістом історії та конкретністю явищ та процесів. Подібна констатація, при всій її недосконалості, дозволяє визначити умовно характер відношень між минулим, сучасним та майбутнім. Це може бути лінійний напрям, що розгортається, де часові характеристики послідовні і неповторювані; це може бути історичний рух по колу чи циклами, який не несе із собою принципової новизни; це може бути спіралеподібна характеристика історичного життя, де лінійність і коло діалектично поєднуються.

Отже, якою б не була форма схематичного осягнення історичного процесу, її вона пов'язана із виявленням конкретного сенсу. Фактично конкретний інтерес до таких схем обумовлюється потребами суспільства та особи для вирішення реальних потреб, які формуються повсякденними близькими чи віддаленими завданнями. Катастрофічне руйнування сталого способу життя та природного середовища призвело до розвитку відчуття тотальної незахищеності самого життя людини. Подібна ситуація примушує її ставити конкретне питання про своє місце в історії. Адже руйнуються сталі стереотипи, звичні форми суспільного життя «людської людини».

Висновки та перспективи подальших досліджень. Така позиція в умовах, коли в суспільстві розвинулося відчуття втоми від постійного обговорення «вибраних» моментів власної історії, коли зростають нігілізм, критицизм, скептицизм, так чи інакше пов'язується з майбутнім. При цьому подібна стомленість на рівні особистісного розуміння історії набуває надзвичайної агресивності, найперше у

заполітизованому розумінні «вигідних» моментів минулого та різних релігійно-моральних проблем. Конання совісті може призвести до того, що відчуття історичної справедливості спрямовується не лише на перерозподіл матеріальних благ, а й на частину духовних.

Подібне соціальне напруження має місце і в практичному житті, а тому варто звернути увагу на постійне протиставлення в ньому «свого – чужого». Чи не формується тут спокуса сприймати «своє» як еталон порядку, а «чуже» – як антипорядок, хаос? Наслідком такого комплексу можуть бути: надмірне соціальне мрійництво, утопізм, месіанство, космополітизм, повернення і надмірне захоплення минулим, політизація історії та релігії тощо. Окрім того, одним із виявів цього комплексу може стати історичний мазохізм, як певний вияв психічного стану суспільства. В результаті минуле вкривається ореолом смутку та посилюється ідея про страждання свого народу з відповідним набором ідеологічних атрибутів. Інший комплекс меншовартості приводить до агресивності і спрямованості на зовнішні (чужорідні) сили, які, в силу різних причин, постійно заважають нам. На цій основі розвивається «естетика агресивності», яка свідомо чи несвідомо підтримується засобами інформації. Сила вбачається єдиною основою, на яку можна покластися.

При цьому популярне гасло «ніякої політики» все ж призвело до політизації всієї суспільної думки. Нове покоління людей, набуваючи власного досвіду чергової «історичної правди», продовжує відділяти «храм історичної науки» від «культу сили». Досвід набувається через конкретні конфлікти вулиць, сіл, міст, партій, конфесій тощо з надіями лише таким шляхом відшукати «цивілізовану правду» у суспільстві або рівновагу в ньому. Суперечки, що відбуваються з цього природу, так чи інакше відбиваються на характеристиках історії чи її елементів, виступаючи відображенням «масового» походу в «пошуках Європи» та свого місця в ній, які стали чи не провідним струменем нашого історико-культурного життя. Українські інтелектуали знову перебувають у «вічних» пошуках «втраченого раю», «землі обітваної», де втіленням усього цього виступає лише Західна Європа та Америка. Ці настрої, з нашої точки зору, найбільш яскраво відобразив Ю. Андрухович у творі «Перверзія», коли головний герой Станіслав Перфецький використовує сорок імен, з яких жодне не було справжнім, намагаючись у постійному русі відшукати власне «Я», поступово просувається на Захід і не здійснює жодного кроку на Схід [1]. «Пост-карнавальне» безглуздя світу, а що ж на обрії?

Саме ця дилема «до Європи» чи «від Європи», мабуть, найповніше виражає сутність історичних пошуків нашого сучасника. Але не варто забувати і про те, що «шукати Європу» одночасно необхідно і творити її в історичній безмежності. Але одна справа ставити завдання, а зовсім інша – його вирішувати. Чим більше воно буде всеохоплююче сформульоване, тим важче його буде виконувати, а точніше шукати шляхи до вирішення. Поки що «Plus sonat, guam valet» («Більше дзвону, ніж сенсу»). Можливо комусь цей вислів і видасться різким, але в ньому є значна доля історичної правди. Адже вивчення історії – є одним із засобів розуміння ситуації сьогодення, встановлення її меж у минулому та передбачення їх у майбутньому. Оскільки людина не лише споглядає, але й діє, то до історичного процесу вона ставить моральні вимоги і реально прагне оцінити минуле, сучасне і передбачити майбутнє. Дійсно, з формальної сторони «тягар» історії досить легкий, а насправді ж він, ох, який важкий.

Джерела та література

1. Андрухович Ю. Перверзія [Електронний ресурс] / Ю. Андрухович. – Режим доступу http://lib.sumdu.edu.ua/library/docs/Books/Andrukhovych_Perverziya.pdf
2. Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории / Г. В. Ф. Гегель ; перевод А. М. Водена. – СПб.: Наука, 1993. – 479 с. – с. 61.
3. До Римлян / Новий Заповіт і Книга Псалмів ; переклад І. Огієнка. – б/м; б/р.
4. Коллінгвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография / Р. Дж. Коллінгвуд ; [пер. с англ. Ю.А.Асеева]. – М.: Наука, 1980. – 486 с. – с. 203.
5. Малахов Віктор. «Тягар мій легкий». Над сторінками Євангелія / Віктор Малахов // Дух і Літера. – К.: Факт, 1997. – №1 – 2. – с. 311–320. – с. 311.
6. Ніва Жорж. Хто боїться історії? / Жорж Ніва // Дух і Літера. – К.: Сфера, 1999. – № 5–6. – с. 443–449.
7. Ракизов А. И. Историческое познание: Системно-гносеологический подход / А. И. Ракизов. – М.: Политиздат, 1982. – 303 с. – с. 29.

8. Стародубцева Л. В. Архітектура постмодернізму: Історія. Теорія. Практика [Текст] : посібник / Л. В. Стародубцева. – К.: Спалах, 1998. – 208 с. – с. 77.

Silvestrova Oksana. My Historical Burden is not Easy: to the Problem of Personal Understanding of Historical Process. The article analyzes the vision of the face of the historical process, where, on the one hand, there is an integral civilizational approach, and on the other - the desire to establish in the vision of historical events its own approach and its «I». Before global challenges of modernity, a person feels unprotected, and therefore in his historical reflections, a feeling of dissatisfaction, frustration, failure to understand and comprehend the meaning of historical changes occurring in a concrete society and the world as a whole begins to prevail. In such situation, a person simply has to refer to specific images of the past, largely idealized, by transferring his vision or understanding of the past to the past. Especially it should be taken into account when human history is directly influenced by a way of thinking that is understandable to us, in its time and space. In such a situation of a shifted system of norms, the worldview and value outlines both in epistemological and ontological terms require the formulation of the question of «another», perhaps even the opposite story, for various reasons remains for us «misunderstood.» Within the framework of relative stability of society, historical reality often appears as a one-way system of real-ideal being, when a person and his environment emerge as a «measure of all things.» It is in this situation that the orderliness of the historical world, the functioning of the order, stability, etc. come out on top. Today, the relevance of acquire knowledge not only about the past of society, but also their combination with reality; the ways of our penetration into the internal integrity of societies are being studied; correlation of micro- and macroanalysis in history; methods of cognizing the ways of integrating the individual into society; the criteria of evidence in history and the specifics of historical fact; cognitive concepts of a historical source; the meaning of interdisciplinary synthesis; the focus of new multidisciplinary research and the like.

Key words: history, culture, civilization, historical process, personality.

Сильвестрова Оксана. Ноша моя историческая нелегка: к проблеме личностного понимания исторического процесса. В статье проанализированы видение лицом исторического процесса, где, с одной стороны, имеет место целостный цивилизационный подход, а с другой - желание утвердить в видении исторических событий собственный подход и свое «Я». Перед глобальными вызовами современности человек чувствует себя незащищенным, а потому в его исторических размышлениях начинают преобладать чувство неудовлетворенности, разочарования, несостоятельности понять и постичь смысл исторических изменений, происходящих в конкретном обществе и мире в целом. В подобной ситуации человек просто вынужден с необходимостью обращаться к конкретным образам прошлого, в значительной степени идеализированным, перенося свое видение или понимание современного на прошлое. Особенно это следует учитывать, когда человеческое история находится под непосредственным влиянием понятного нам способа мышления, в свое время и пространства. В такой ситуации смещенной системы норм мировосприятие и ценностных очертаний как в эпистемологическом, так и в онтологическом значениях требует постановки вопроса о «другой», возможно даже противоположенной истории, в силу разных обстоятельств остается для нас «непонятой». В рамках относительной стабильности общества историческая реальность зачастую предстает в виде однопорядковых системы реально- идеального бытия, когда человек и его среда возникают «мерой всех вещей». Именно в такой ситуации упорядоченность исторического мира, функционирование порядке, устойчивость и т.д. выходят на первое место. Сегодня актуальность приобретают знания не только о прошлом общества, но и их сочетание с реальностью; изучаются пути нашей проникновения во внутреннюю целостность обществ; соотношение микро- и макроанализа в истории; методы познания путей интеграции индивида в общество; критерии доказательств в истории и специфика исторического факта; познавательные концепции исторического источника; смысл междисциплинарного синтеза; направленность новых полидисциплинарных исследований и т.п.

Ключевые слова: история, культура, цивилизация, исторический процесс, личность.